

Ῥψεις τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ στὸν βιβλικὸ Ἰσραήλ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΝΤ. ΠΑΥΛΟΥ*

Εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις

Ὁ θεσμὸς τῆς βασιλείας στὸν βιβλικὸ Ἰσραήλ, ὅπως παρουσιάζεται στὶς σχετικὲς ἀφηγήσεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀρχίζει μὲ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Σαουὺλ στὸ θρόνο, τὸ ἔτος 1020 π.Χ. περίπου¹, καὶ τελειώνει τὸ ἔτος 587 π.Χ., ὅταν ὁ Ναβουχοδονόσωρ καταλαμβάνει, μετὰ ἀπὸ πολιορκία, τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ καθαιρεῖ τὸν βασιλιὰ τοῦ Ἰούδα Σεδεκία, ἀφοῦ προηγουμένως τὸν τυφλώνει.

Οἱ βασιλεῖς ἐπομένως παρουσιάζονται, σύμφωνα μὲ τὶς παλαιοδιαθηκικὲς ἀναφορὲς, νὰ κυβερνᾶνε γιὰ ἓνα διάστημα πεντακοσίων περίπου ἐτῶν. Εἶναι μία ἐποχὴ πού ὁ Ἰσραήλ γνωρίζει ἡμέρες δόξας, τὴν ἐποχὴ τῶν μεγάλων ἡγετῶν Δαυὶδ καὶ Σολομῶντα, ἀπομάκρυνσης ἀπὸ τὴν πίστη στὸν Κύριο, ὅπως συμβαίνει τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀχαάβ (871-852), ἐξευτελισμῶν καὶ ταπείνωσης ἀπὸ τὶς μεγάλες δυνάμεις τῆς ἐποχῆς, ὅπως καταγράφεται γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ βασιλιᾶ τοῦ Ἰούδα Ἀχαζ (741-725). Παράλληλα, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας, βρῖσκεται στὴ μεγαλύτερη ἀκμὴ τοῦ τὸ προφητικὸ κίνημα, πού προσπαθεῖ νὰ κρατήσει ὄρθια τὴ θρησκεία τοῦ Κυρίου, σὲ μία ἐποχὴ πού ἔχουν ἀπειλητικὴ ἐπιρροὴ στὸ λαὸ οἱ χανααντικὲς λατρεῖες.

Ἡ Ἰσραηλιτικὴ βασιλεία πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὸ εὐρύτερο πλαίσιο θεσμῶν ἐξουσίας, ὅπως αὐτοὶ παρουσιάζονται στὴ Μέση Ἀνατολή κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου. Εἶναι γνωστὸ πὼς συνδέονταν ἄμεσα μὲ τὴ θεϊκὴ δύναμη. Εἰδικὰ ὁ βιβλικὸς βασιλιᾶς ἂν ἀπομακρυνόταν ἀπὸ τὸν Θεό, θεωρεῖτο ὅτι εἶχε

---

* Ὁ Νικόλαος Παύλου εἶναι Θεολόγος-Ἱστορικός, Δρ. Θ., ΜΑ (Μεταπ. Δίπλωμα Εἰδίκευσης στὴν Ἱστορία) καὶ ΜTh (ΜΔΕ στὴν Ἑρμηνευτικὴ Θεολογία).

1. Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς χρονολόγησης τῆς βιβλικῆς βασιλείας βλ. GERSHON GALIL, *The chronology of the kings of Israel and Judah*, Leiden 1996. Πρὸβλ. καὶ TETLEY CHRISTINE M., *The reconstructed chronology of the Divided Kingdom*, Winona Lake IN, 2005.

χάσει τὴν ἄνωθεν θεϊκὴ ἐντολὴ καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ λαοῦ, καὶ γι' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ φύγει ἀπὸ τὸν θρόνο, γιὰ νὰ μὴν κινδυνεύσει ὁ Ἰσραήλ².

* * *

Ὁ ἐρευνητὴς θὰ πρέπει νὰ λάβει ὑπ' ὄψη του ὅτι οἱ ἐξωβιβλικὲς πηγὲς εἶναι πενιχρὲς καὶ δὲ φωτίζουν ἐπαρκῶς τὸν θεσμό³. Κύρια πηγὴ λοιπὸν εἶναι τὰ παλαιδιαθηκικά κείμενα, ἰδίως τὰ βιβλία Α', Β' Βασιλειῶν καὶ Γ', Δ' Βασιλειῶν⁴ καθὼς καὶ τὰ παράλληλα χωρία Παραλειπομένων.

Οἱ ἀφηγήσεις ποὺ περιέχονται στὰ παραπάνω κείμενα ἀνήκουν στὴ δευτερονομιστικὴ παράδοσ⁵. Πιὸ συγκεκριμένα, τὰ κεφ. Α' Βασ. 8,1-15,35 περιέχουν τὶς ἀφηγήσεις γιὰ τὸν Σαούλ, τὰ κεφ. Α' Βασ. 16,1 (Γ' Βασ. 2,11) περιλαμβάνουν τὴ βασιλεία τοῦ Δαυὶδ καὶ τὰ κεφ. Γ' Βασ. 2,12 (Γ' Βασ. 11, 43) τὴ

2. Βλ. γιὰ τὸ θέμα τῆς σχέσης Θεοῦ καὶ βασιλικοῦ θεσμοῦ στὸν βιβλικὸ Ἰσραήλ GORDON R. P., *The God of Israel*, Cambridge 2007.

3. Τὸ μεγάλο πρόβλημα γιὰ τὸν μελετητὴ τῆς ἰσραηλιτικῆς βασιλείας εἶναι ἡ πενιχρότητα τῶν ἐξωβιβλικῶν πηγῶν. Ἐντούτοις, ἀκόμη καὶ τὰ λιγοστὰ εὐρήματα ποὺ ἔχουν ἔρθει σὸ φῶς, ἔχουν ἀντιμετωπίσει τὴ σκληρὴ κριτικὴ τῶν «ρεβιζιονιστῶν», ποὺ θεωροῦν ὅτι τὰ παλαιδιαθηκικά κείμενα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ (Γιὰ τὸ ζήτημα βλ. DEVER WILLIAM G., «Archaeology, the Israelite Monarchy and the Solomonic Temple», σὸ LEO PERDUE (ed.), *The Blackwell companion to the Hebrew Bible*, Oxford 2001, σελ. 186). Γιὰ παράδειγμα ἡ γνωστὴ ἐπιγραφή «Οἶκος τοῦ Δαυὶδ» ποὺ βρέθηκε σὸ Tel Dan, θεωρήθηκε ὅτι δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὴν πρόωμη ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου καὶ τὸν μεγάλο ἡγεμόνα, ἀλλὰ εἶναι μεταγενέστερο προϊόν, ὅπως καὶ ἡ ἀντίστοιχη «βασιλείας τοῦ Ἰσραήλ», ποὺ εἶχε ἀποδοθεῖ στὸν Jehoram (849-842). Ἡ σχετικὴ μὲ τὸ θέμα συζήτησις καταγράφεται σὸ ἔργο τοῦ DIETRICH W., *Ἡ πρώτη περίοδος τῆς βασιλείας στὸν βιβλικὸ Ἰσραήλ - 10ος αἰ. π.Χ.*, ἐπιμέλεια-μετάφραση Ἰωάννη Μούρτζιου, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 236-245.

Ἐμμεση μαρτυρία πάντως ποὺ ἐπιβεβαιώνει τὸν βασιλικὸ θεσμὸ στὸν βιβλικὸ Ἰσραήλ εἶναι ἡ ἐπιγραφή τῆς Megiddo ποὺ ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ φαροῦ Shishak (Shoshenq I). Ὅπως εἶναι γνωστὸ, αὐτὸς ἐκοιτάευσεν τὸ 925 περίπου π.Χ. σὴν Παλαιστίνην καὶ σύμφωνα μὲ ἐπιγραφὰς σὸ ναὸ τοῦ Amun σὸ Karnak, κατέστρεψε πολλὰς πόλεις καὶ χωριά. Γιὰ τὸ θέμα βλ. MEYERS C., «Kinship and Kingship, The Early Monarchy», σὸ COOGAN M. (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 2001, σ. 175. Πρὸβλ. DIETRICH W., ὁ.π., σ. 236.

4. Γιὰ τὰ βιβλία Α', Β' Σαμουὴλ (Ο', Α', Β' Βασιλειῶν) καὶ Α', Β' Βασιλειῶν (Γ', Δ' Βασιλειῶν) καὶ τὴ θεολογία τους βλ. ΔΟΙΚΟΣ Δ., *Εἰσαγωγή σὴν Παλαιὰ Διαθήκη, Εἰδικὴ Εἰσαγωγή*, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 70-110, ΚΑΛΑΝΤΖΑΚΗ ΣΤ., *Εἰσαγωγή σὴν Παλαιὰ Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 409-448, DUNN J. D.G. - ROGERSON J. (ἐπιμ.), *Commentary on the Bible*, Michigan/Cambridge 2003.

5. Γιὰ τὴ δευτερονομιστικὴ παράδοσις βλ. σὸ ΜΟΥΡΤΖΙΟΣ ΙΩ., *Ἐρμηνευτικὲς μελέτες σὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη 2000, τὸ κεφάλαιο «Ἡ δευτερονομιστικὴ παράδοσις σὴν σύγχρονῃ ἔρευνα», σ. 15-75, ὅπου τονίζεται ὅτι μὲ τὸ ὄνομα δευτερονομιστῆς χαρα-

βασιλεία τοῦ Σολομώντα. Ἀκολουθεῖ ὁ χωρισμὸς τῶν δύο βασιλείων καὶ ἡ παρουσίαση τῶν βασιλείων τοῦ Βορείου καὶ τοῦ Νοτίου βασιλείου (Γ΄ Βασ. 12,1-Δ΄ Βασ. 25,30).

Ὅπως γίνεται ἀντιληπτό, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀφήγησης παρουσιάζει τὴ βασιλεία τοῦ Δαυὶδ, ἐνῶ σὲ λιγότερα κεφάλαια γίνεται ἡ παρουσίαση τῶν πράξεων τοῦ Σαοὺλ καὶ τοῦ Σολομώντα καὶ τῶν ὑπολοίπων βασιλείων.

Γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ ἀφήγηση εἶναι διανθισμένη μὲ ἐπεισόδια ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν φολκλορικὰ ἢ ὅτι ἔχουν τὸ χαρακτήρα νουβέλας. Τέτοια εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Δαυὶδ καὶ τοῦ Ἰωνάθαν⁶, ὁ γάμος τοῦ Δαυὶδ μὲ τὴν κόρη τοῦ Σαοὺλ⁷, ἡ περιπέτεια τοῦ Δαυὶδ μὲ τὴν Ἀβιγαία⁸, ἡ συνάντηση τοῦ Δαυὶδ μὲ τὸν Μεμφιβοσθέ⁹, ἡ συνάντηση τοῦ Δαυὶδ καὶ τῆς Βηρσαβεέ¹⁰, καθὼς καὶ ἡ ἐπίσκεψη τῆς βασίλισσας τοῦ Σαβᾶ στὸν Σολομώντα¹¹. Ταυτόχρονα, στίς ἴδιες ἱστορίες περιέχονται ἀρκετὰ τυποποιημένα μοτίβα, ὅπως ἡ ἔφοδος τοῦ Δαυὶδ τὴ νύχτα στὸ στρατόπεδο τοῦ Σαοὺλ¹² ποὺ θυμίζει τὸ ἀντίστοιχο ἐπεισόδιο τῆς ἐπίθεσης τοῦ Γεδεών¹³ ἐναντίον τῶν Μαδιανιτῶν.

Οἱ παραπάνω ἀφηγήσεις, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θεολογικὸ στόχο ποὺ ἐξυπηρετοῦν, ἔχουν καὶ τὸ ρόλο τῆς λεπτομέρειας, ποὺ βοηθαεὶ στὴν ἀνακατασκευὴ τῆς ἐποχῆς καὶ στὴν καλύτερη γνωριμία μὲ αὐτή. Εἶναι πιθανὸν ὁ πυρήνας τους νὰ προέρχεται ἀπὸ αὐτόπτες μάρτυρες, ποὺ ἦταν χρονικογράφοι, καὶ ἐνδιαφέρονταν νὰ παρουσιάσουν, μὲ τίς περιγραφές τους, ὅλες τίς πτυχές τῶν πράξεων τῶν βασιλείων τοῦ βιβλικοῦ Ἰσραήλ.

Τελειώνοντας, θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ πὼς οἱ καταγραφές ποὺ ἀφοροῦν τοὺς βασιλεῖς τοῦ Βορείου καὶ τοῦ Νοτίου βασιλείου¹⁴, δὲν ἔχουν τὴ μεγαλοπρέπεια

κτηρίζεται μία θεολογικὴ ἱστοριογραφία ποὺ ἄρχισε νὰ ἀναπτύσσεται τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰωσία καὶ ἀναθεώρησε ἤδη καταγεγραμμένα ἔργα καὶ εἰδικὰ τὰ βιβλία Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ, Α΄, Β΄, Γ΄, Δ΄ Βασιλειῶν.

6. Α΄ Βασ. 17,55-18,4.

7. Α΄ Βασ. 18-17-27.

8. Α΄ Βασ. 25,2-44.

9. Β΄ Βασ. 9,1-13.

10. Β΄ Βασ. 11,1 κ.έ.

11. Γ΄ Βασ. 10,1-13.

12. Α΄ Βασ. 26,1 κ.έ.

13. Κρ. 7, 8-21.

14. Βλ. τὴ συζήτηση γιὰ τὴν ἱστορικότητα τῶν σχετικῶν καταγραφῶν στὸ Nadav Na'aman, «Saul, Benjamin and the Emergence of “Biblical Israel” (Part I)», *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft*, 2009, 121(2), 211-224.

τῶν ἀφηγήσεων πού ἀναφέρονται στὸν Δαυὶδ καὶ τὸν Σολομῶντα. Ὁ στόχος τῶν συντακτῶν εἶναι νὰ παρουσιαστῆι μία μοναρχία σὲ παρακμῆ, ἐξαιτίας τῆς ἀποστασίας ἀπὸ τὸν Κύριο. Δὲν λείπουν λοιπὸν καὶ χωρία πού ἔχουν ἀντιμοναρχικὸ χαρακτήρα. Ἔτσι, στὴν ἐξιτόρηση γιὰ τὴν ἀνταρσία τῶν δέκα φυλῶν, οἱ Ἰσραηλίτες τοῦ Βορρᾶ φωνάζουν: «Ἐμεῖς δὲν ἔχουμε καμιὰ σχέση μετὰ τοῦ Δαυὶδ· τίποτα κοινὸ μετὰ τὸ γιὸ τοῦ Ἰεσσαί. Στὰ σπίτια σας Ἰσραηλίτες! Φρόντισε τώρα γιὰ τοὺς ἀπογόνους σου Δαυίδ!»¹⁵.

Σύντομη ἐπισκόπηση τοῦ βιβλικοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ

Ὅπως τονίστηκε, ὁ βασιλικὸς θεσμὸς στὸν βιβλικὸ Ἰσραὴλ¹⁶ ἀρχίζει μετὰ τὴ βασιλεία τοῦ Σαοὺλ (περ. 1020-1004 π.Χ.)¹⁷. Κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς εἶναι οἱ πόλεμοι ἐναντίον τῶν Φιλισταίων¹⁸, πού ἔχουν ἀμυντικὸ χαρακτήρα καὶ ἀποβλέπουν στὴ διασφάλιση τῆς ἰσραηλιτικῆς κυριαρχίας¹⁹.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν Φιλισταίων, ὁ Σαοὺλ ἐπιτίθεται ἐναντίον τῶν Ἀμμωνιτῶν καὶ τοὺς κατασφάζει²⁰. Εἶναι κυκλοθυμικὴ προσωπικότητα, πού ἦταν ἀρχικὰ ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀργότερα κατάντησε μία τραγικὴ καρικατούρα τοῦ ἑαυτοῦ του.

15. Γ' Βασ. 12,16. Ἡ μετάφραση εἶναι τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλικῆς Ἑταιρείας. Τελικὴ φάση μετάφρασης: Β. Τσάκωνας - Μ. Κωνσταντίνου (στὸ ἐξῆς ἀπόδοση ΕΒΕ), σ. 438. Ἡ κρραυγὴ αὐτὴ φαίνεται νὰ διασώζει τὶς ἀντιβασιλικὲς παραδόσεις πού περιέχονται καὶ στὸ βιβλίον τῶν Κριτῶν.

16. Γιὰ τὸ θέμα τοῦ ὄρου «βιβλικὸς Ἰσραὴλ» ἀπὸ τὴ βιβλικὴ ἱστοριογραφία βλ. NADAV N., «The Israelite-Judahite Struggle for the Patrimony of Ancient Israel», *Biblica*, 2010, 91(1), 1-23.

17. Γιὰ μία σκιαγράφηση τῆς προσωπικότητος τοῦ Σαοὺλ βλ. DIETRICH W., Ἡ πρώτη περίοδος τῆς βασιλείας στὸν βιβλικὸ Ἰσραὴλ - 10ος αἰ. π.Χ., σ. 80-110. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ Σαοὺλ μετὰ τὸ Σαμουὴλ βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Μ., «Σαοὺλ καὶ Σαμουὴλ», στὸ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Μ., «*Ρῆμα Κυρίου κραταιόν*». Ἀφηγηματικὰ κείμενα ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 187-194.

18. Α' Βασ. 13,1-14,46.17.31. Γιὰ τοὺς πολέμους τοῦ Σαοὺλ ἐναντίον τῶν Φιλισταίων βλ. GUNNEWEG ANT., *Ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ ἕως τὴν ἐξέγερση τοῦ Βάρ-Κοχβᾶ*, μετ. Ἰωάννη Μούρτζιου, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 138-146, ὅπου παρατίθεται καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Προβλ. καὶ HAWK L., «Daniel, Saul's Altar», *Catholic Biblical Quarterly*, 2010, 72(4), 678-687, NOLAN C., «The Rejection of Israel's First King», *Irish Theological Quarterly*, 2008, 73(3-4), 355-368. Γιὰ μία διαφορετικὴ θεώρηση τῶν ἀφηγήσεων βλ. ONKER LOUIS C., «Revisiting the Saul Narrative in Chronicles: Interacting with the Persian Imperial Context?», *Old Testament Essays*, 2010, 23(2), 283-305.

19. DIETRICH W., ὁ.π., σ. 335.

20. Α' Βασ. 11.

Με αὐτὸν ὅμως ἀρχίζει ὁ θεσμὸς τῆς βασιλείας στὸν Ἰσραήλ. Στὴ συνέχεια ἡ ἐξουσία περνάει σὰν χέρια τοῦ Δαβὶδ (περ. 1004-965 π.Χ.), ποὺ σκιαγραφεῖται ὡς ὁ ἐνδοξότερος βιβλικὸς ἡγεμόνας. Ἀρχικὰ εἶναι βασιλιάς μόνον τοῦ Ἰούδα (περ. 1004-998 π.Χ.) καὶ κατόπιν ὅλου τοῦ Ἰσραήλ (998-965 π.Χ.), ποὺ τὸν ἐνώνει κάτω ἀπὸ τὸ σκῆπτρο του. Καταλαμβάνει τὴν Ἱερουσαλήμ²¹ καὶ μεταφέρει ἐκεῖ τὴν Κιβωτὸ τῆς Διαθήκης²². Πολεμικὸς ἡγέτης, νικάει τοὺς Φιλισταίους, τοὺς Μωαβίτες, τοὺς Ἐδωμίτες, τοὺς Ἀμαληκίτες καὶ τοὺς Σύριους²³.

Ὁ γιὸς τοῦ Δαβὶδ, Σολομώντας (περ. 965-926 π.Χ.) οἰκοδομεῖ τὸ Ναὸ²⁴ καὶ χτίζει «πόλεις ἀποθηκῶν» καὶ «πόλεις ἀμαξῶν»²⁵. Κάνει συμμαχία μὲ γειτονικοὺς ἡγεμόνες καὶ οἱ περιγραφῆς τὸν παρουσιάζουν ὡς λαμπρὸ καὶ σοφὸ βασιλιά.

Στὴ συνέχεια ἐπέρχεται ὁ χωρισμὸς τοῦ ἐνωμένου ἰσραηλιτικοῦ βασιλείου (περ. 926 π.Χ.). Δημιουργεῖται τὸ βασίλειο τοῦ Ἰσραήλ καὶ τὸ βασίλειο τοῦ Ἰούδα. Σιγά-σιγά ἀπομακρύνεται τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ ἀκολουθοῦν διαφορετικὴ πολιτικὴ.

Στὸ βασίλειο τοῦ Ἰσραήλ βασιλεύει ἀρχικὰ ὁ Ἱεροβοὰμ Α΄ (926-907 π.Χ.) ποὺ ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ λατρεία τοῦ Κυρίου, δημιουργώντας δύο καινούρια ἱερὰ στὴ Δάν καὶ τὴ Βαιθήλ. Τοποθέτησε σὲ αὐτὰ δύο χρυσὰ μοσχάρια, σύμβολα τῆς γονιμότητος²⁶. Ἀκολουθεῖ ὁ Ναδάβ ἢ Ναβάτ (907-906 π.Χ.). Συνωμότησε ἐναντίον του ὁ Βασά (905-884 π.Χ.)²⁷ καὶ κατέλαβε τὴν ἐξουσία, ἀκολουθώντας καὶ αὐτὸς χανααντικὲς θρησκευτικὲς πρακτικὲς. Τὸν διαδέχεται ὁ Ἡλά, ὁ γιὸς του (883-882 π.Χ.), καὶ αὐτὸν, μετὰ ἀπὸ συνομοσία, ὁ ἀξιωματοῦχος του Ζιμρί (882 π.Χ.). Κατόπιν κυβερνάει ὁ Ὅμρι (882-871 π.Χ.), ποὺ ἴδρυσε τὴ Σαμάρεια, καὶ κατόπιν ἀνακηρύσσεται βασιλιάς ὁ Ἀχαάβ (871-852 π.Χ.). Τὸ βιβλίον Γ΄ Βασιλειῶν περιγράφει μὲ μελανὰ χρώματα τὴ διακυβέρνησή του. Παντρεύτηκε τὴν Ἰεζάβελ, κόρη τοῦ βασιλιᾶ τῶν Σιδωνίων, ἔχτισε θυσιαστήριον στὸν Βάαλ καὶ κατασκεύασε ξύλινη λατρευτικὴ στήλη, ἐξοργίζοντας ἔτσι τὸ Θεό²⁸.

21. Β΄ Βασ. 5,7.

22. Β΄ Βασ. 6,1-15.

23. Β΄ Βασ. 8,1-14.

24. Γ΄ Βασ. 6,1 κ.έ.

25. Γ΄ Βασ. 9,19,10,26.

26. Γ΄ Βασ. 12, 28-30.

27. Γ΄ Βασ. 15,27.

28. Γ΄ Βασ. 16,32.

Στις ἡμέρες του ἔδρασε ὁ προφήτης Ἡλίας²⁹. Ἄνυποχώρητος, παρέμεινε πιστὸς στὴ λατρεία τοῦ Κυρίου, ἀκόμη καὶ ὅταν ὅλα φαινόνταν νὰ εἶχαν χαθεῖ. Παρουσιάζεται σὰν ὁ μεγαλύτερος ἀντίπαλος τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τῶν βασιλέων, καὶ δὲ δίστασε νὰ ἐξοντώσει τοὺς προφήτες τοῦ Βάαλ³⁰.

Τὸν καιρὸ τοῦ Ἀχαάβ τὸ Βόρειο Βασίλειο ἐμπλέκεται σὲ πόλεμο κατὰ τῆς Δαμασκοῦ³¹. Κατόπιν συμμαχεῖ μὲ τὸ βασιλιὰ Βέν-Ἀδὰδ ἐναντίον τῶν Ἀσσυρίων.

Τὸν Ἀχαάβ τὸν διαδέχεται ὁ Ἀχαζίας (852-851 π.Χ.) καὶ αὐτὸν ὁ Ἰωράμ (851-845 π.Χ.). Τὴν ἐποχὴ του δρᾷ ὁ προφήτης Ἐλισσαῖος καὶ ἀποστατοῦν οἱ Μωαβίτες³², ἐνῶ ὁ διάδοχος τοῦ Ἰηοῦ (845-818 π.Χ.)³³ ἐξολοθρεῦει τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀχαάβ³⁴, καταργεῖ τὴ λατρεία τοῦ Βάαλ³⁵ καὶ καταβάλλει φόρο ὑποτέλειας στὸ Σαλμανάσσαρ, βασιλιὰ τῶν Ἀσσυρίων.

Ἀκολουθεῖ ἡ βασιλεία τῶν Ἰωάαζ (818-802 π.Χ.), τοῦ Ἰωᾶς (802-787 π.Χ.) καὶ τοῦ Ἰεροβοὰμ Β΄ (787-747 π.Χ.). Κατὰ τὴ βασιλεία του ἐμφανίζονται οἱ προφήτες Ἀμῶς καὶ Ὡσηέ.

Στὴ συνέχεια ἀνεβαίνουν στὸ θρόνο ὁ Ζαχαρίας (747 π.Χ.) ποὺ καταπολέμησε τὴ λατρεία τοῦ Κυρίου, ὁ Σαλλούμ (746 π.Χ.), ὁ Μεναχέμ (746-737 π.Χ.), ὁ Πεκαχία (Φακεσίας κατὰ τοὺς Ο΄, 737/6 π.Χ.) καὶ ὁ Φεκάχ (Φακεὲ κατὰ τοὺς Ο΄, 735-732 π.Χ.). Ἀρχίζει ὁ συροεφραϊμιτικὸς πόλεμος. Ὁ Ἀσσύριος Τιγλάθ-Πιλέσερ εἰσβάλλει στὸ βασίλειο τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τὸ ὑποτάσσει. Κατόπιν

29. Γιὰ μίαν γενικότερη θεώρηση τῶν σχέσεων τῆς βασιλείας μὲ τὸ προφητικὸ κίνημα βλ. GROTTANELLI CHR., *Kings & Prophets: Monarchic Power, Inspired Leadership, & Sacred Text in Biblical Narrative*, Oxford-New York 1999.

30. Γ΄ Βασ. 18,16-40. Ὅλο τὸ ἐπεισόδιο τῆς ἀναμέτρησης τοῦ Ἡλία μὲ τοὺς προφήτες τοῦ Βάαλ ἐγίνετο στὸ ὄρος Κάρμηλος ἐνώπιον τοῦ λαοῦ. Γιὰ τὸ θέμα βλ. RUSAK TAL, «The Clash of Cults on Mount Carmel: Do Archaeological Records and Historical Documents Support the Biblical Episode of Elijah and the Ba'al Priests?», *Scandinavian Journal of the Old Testament*, 2008, 22(1), 29-46.

31. Γ΄ Βασ. 20.

32. Δ΄ Βασ. 1,1,3,4 κ.έ.

33. Στὸν μαῦρο ὀβελίσκο τοῦ Σαλμανάσσαρ ὑπάρχει ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Ἰησοῦ. Ὅπως τονίζει ὁ Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (στὸ *Πηγὲς τῆς ἱστορίας τῆς Παλαιστίνης, Θ΄ π.Χ. αἰῶνας*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 45) «Πρόκειται γιὰ τὴ μοναδικὴ μέχρι σήμερα γνωστὴ ἀπεικόνιση ἐνὸς Ἰσραηλῆτη βασιλιᾶ. Φοράει κοντομάνικο χιτῶνα μὲ κρόσια καὶ ζώνη στὴ μέση».

34. Δ΄ Βασ. 9-10.

35. Δ΄ Βασ. 10,18-29.

καταλαμβάνει τὴ Δαμασκό, τὴν Ὑπεριορδανία καὶ τὰ βόρεια τμήματα τοῦ Ἰσραήλ³⁶.

Κατὰ τὴ διάρκειά τῆς βασιλείας τοῦ Ὡσηέ (731-723 π.Χ.), ὁ Σαλμανάσσαρ Ε΄ τὸν ὑποτάσσει καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ πληρώνει φόρο ὑποτέλειας. Ἀνακαλύπτοντας ὅμως ὅτι ὁ Ὡσηέ συνωμοτεῖ, τὸν συλλαμβάνει καὶ τὸν κλείνει στὴ φυλακή³⁷. Τέλος τὸ 721 π.Χ. ἡ Σαμάρεια πέφτει στὰ χέρια τῶν Ἀσσυρίων, ποὺ καταλύουν ἔτσι τὸ βασίλειο τοῦ Ἰσραήλ³⁸.

Στὸ βασίλειο τοῦ Ἰούδα βασιλεύει ἀρχικὰ ὁ Ροβοάμ (926-910 π.Χ.). Τὴν ἐποχὴ του εἰσβάλλει στὴν Ἰουδαία ὁ φαραὼ Σισάκ, περίπου τὸ 922 π.Χ.³⁹. Στὴ συνέχεια βασιλεύει ὁ Ἀβιού (910-908 π.Χ.), ποὺ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴς τοῦ Κυρίου⁴⁰, ὁ Ἀσά (907-868 π.Χ.) ποὺ παίρνει μέτρα ἐναντίον τῶν χαναανιτικῶν λατρευτικῶν πρακτικῶν ποὺ εἶχαν διεισδύσει στὸ λαὸ⁴¹ καὶ συνάπτει συνθήκη μὲ τὸ βασιλιὰ τῶν Συρίων Βέν-Ἀδάδ⁴², ὁ Ἰωσάφατ (868-847 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ἐξαφάνισε τοὺς χανααίους ἱερόδουλους, ποὺ ἦταν ἀπομεινάρια τῶν χαναανιτικῶν λατρευτικῶν πρακτικῶν στὸ βασίλειό του⁴³.

Ὁ γιὸς τοῦ Ἰωσάφατ Ἰωράμ (852-845 π.Χ.) συμβασιλεύει ἀρχικὰ μὲ τὸν πατέρα του, καὶ ἀπὸ τὸ 847 γίνεται ὁ μοναδικὸς ἡγεμόνας τοῦ Ἰούδα. Ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴ λατρεία τοῦ Κυρίου καὶ ἀκολουθεῖ τὴν χαναανιτικὴν λατρεῖαν⁴⁴. Τὸ ἴδιο κάνει καὶ ὁ γιὸς του Ὁχοζίας (845-844 π.Χ.), ποὺ θανατώνεται ἀπὸ τὸ βασιλιὰ τοῦ Βορείου Βασιλείου Ἰηοῦ, καὶ ἔτσι ἡ μητέρα του Γοθολία σφετερίζεται τὴν ἐξουσία (845-840 π.Χ.) καὶ ἐξοντώνει τοὺς ἀπογόνους τοῦ Δαυὶδ⁴⁵. Ἐκδηλώνεται ἐναντίον τῆς ἐπανάστασης καὶ βασιλείας γίνεται ὁ Ἰωάς (840-801 π.Χ.) σὲ ἡλικία ἑπτὰ ἐτῶν⁴⁶. Αὐτὸς φροντίζει νὰ ἐπισκευάσει τὸ Ναό, καὶ γλυτώνει τὴν Ἱερουσαλήμ ἀπὸ τὴν πολιορκία τοῦ βασιλιὰ τῶν Συρίων Ἀζαήλ⁴⁷.

36. Δ΄ Βασ. 15,29.

37. Δ΄ Βασ. 17,3-4.

38. Δ΄ Βασ. 18,9-12.

39. Γ΄ Βασ. 14,25.

40. Γ΄ Βασ. 15,3.

41. Γ΄ Βασ. 15,11-15.

42. Γ΄ Βασ. 15,18 κ.ε.

43. Γ΄ Βασ. 22,47.

44. Δ΄ Βασ. 8,18.

45. Δ΄ Βασ. 11,2.

46. Δ΄ Βασ. 12,1.

47. Δ΄ Βασ. 12,5-19.

Τὸν διαδέχεται ὁ γιός του Ἀμασίας (801-787 π.Χ.), πού ἦταν πιστὸς στὸν Κύριο⁴⁸. Ἡτῶται ἀπὸ τὸν Ἰωάς, βασιλιὰ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ αἰχμαλωτίζεται στὴ Βαίθ-Σεμέ⁴⁹.

Ὁ Οὐζίας ἢ Ἀζαρίας (787-736 π.Χ.) εἶναι ὁ ἐπόμενος βασιλιὰς τοῦ Ἰούδα. Στὸν καιρὸ του, ὅπως ρητὰ δηλώνεται, γίνεται ἡ κλήση τοῦ Ἡσαΐα στὸ προφητικὸ ἀξίωμα⁵⁰. Μετὰ ἀπὸ αὐτὸν ἀνεβαίνει στὸ θρόνο ὁ Ἄχαζ (741-725 π.Χ.) πού προσπαθεῖ νὰ ζητήσει τὴν προστασία τῶν Ἀσσυρίων⁵¹, ἐνῶ ὁ διάδοχός του Ἐζεκίας (725-697 π.Χ.) πολιορκεῖται στὴν Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τὸν Σενναχηρίμ⁵², πού ζητάει νὰ τοῦ παραδοθεῖ ἡ πόλις⁵³. Κάνει λατρευτικὲς μεταρρυθμίσεις, ἀποκαθαίροντας τὰ ἀσσυριακὰ στοιχεῖα, καὶ συντρίβει τὸν χάλκινο ὄφι Νεχουστάν⁵⁴.

Στὴ συνέχεια, κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Μανασσῆ (696-642 π.Χ.), ὁ Ἀσσαραδῶν ὑποτάσσει τὴν Φοινίκη, τὴ χώρα τῶν Φιλισταίων, τὴν Ἐδὼμ καὶ τὴν Ἰουδαία, ἐνῶ ὁ Ἰουδαῖος βασιλιὰς αἰχμαλωτίζεται ἀπὸ τοὺς Ἀσσυρίους⁵⁵. Πάντως ἡ φιλοασσυριακὴ πολιτικὴ του ὀδηγεῖ τὸ λαὸ στὴν εἰδωλολατρία⁵⁶. Μετὰ ἀπὸ αὐτὸν ἀκολουθεῖ ὁ γιός του Ἀμών (641-640 π.Χ.), πού δολοφονεῖται ἀπὸ τοὺς αὐλικούς του ἐξαιτίας τῶν ἐπιλογῶν του, ἐνῶ κατόπιν ἀνεβαίνει στὸ θρόνο ὁ Ἰωσίας (639-609 π.Χ.)⁵⁷, πού προβαίνει στὴ θρησκευτικὴ μεταρρύθμιση, ἔχοντας ὡς βάση τὸ βιβλίον τοῦ Νόμου, πού βρέθηκε στὸ Ναὸ καὶ ταυτίστη-

48. Δ' Βασ. 14,3-4.

49. Δ' Βασ. 14,12.

50. Ἡσ. 6,1.

51. Βλ. τὰ λόγια μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Ἄχαζ ἀπευθύνεται στὸν Τιγλάθ-Πιλέσερ, βασιλιὰ τῶν Ἀσσυρίων (Δ' Βασ. 16,7).

52. Δ' Βασ. 18,13-25.

53. Δ' Βασ. 18,26-19-8.

54. Δ' Βασ. 18,4.

55. Β' Παρ. 33,11.

56. Δ' Βασ. 21,1 κ.έ.

57. Γιὰ τὸν Ἰωσία καὶ τὶς θρησκευτικὲς του μεταρρυθμίσεις βλ. ΜΟΥΡΤΖΙΟΣ ΙΩ., *Ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμιση τοῦ Ἰωσία καὶ ἡ σημασία της*, Θεσσαλονίκη 1994, ΜΟΥΡΤΖΙΟΣ ΙΩ., *Θρησκευτικὲς μεταρρυθμίσεις στὸ Βιβλικὸ Ἰσραὴλ*, Θεσσαλονίκη 1999, καὶ στὸ ΜΟΥΡΤΖΙΟΣ ΙΩ., *Ἐρημνευτικὲς μελέτες στὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη...*, τὸ κεφ. «Τὸ τέλος τοῦ βασιλιᾶ Ἰωσία», σελ. 77-91. Βλ. καὶ SWEENEY MARVIN A., *King Josiah of Judah: The Lost Messiah of Israel*, New York 2000. Πρβλ. ὅμως καὶ τὶς ἐνστάσεις γιὰ τὴν ἔκταση τῆς μεταρρύθμισης, πού στηρίζονται σὲ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα στὸ FRIED LISBETH S., «The High Places (Bamot) and the Reforms of Hezekiah and Josiah: An Archaeological Investigation», *Journal of the American Oriental Society*, 2002, 122(3), 437-465.

κε με τὸ Δευτερονόμιο. Σκοπὸς τῆς ἦταν ἡ ἀποκλειστικὴ συγκέντρωση τῆς λατρείας τοῦ Κυρίου στὸ Ναό⁵⁸. Τὴν ἴδια ἐποχὴ δροῦν οἱ προφῆτες Ναοὺμ καὶ Ἀββακούμ, ἐνῶ καταλύεται ἡ Νινευὴ ἀπὸ τοὺς Βαβυλωνίους⁵⁹.

Ἀκολουθεῖ ὁ Ἰωάχαζ (609 π.Χ.) καὶ ὁ Ἰωακείμ (608-598 π.Χ.), μεγαλύτερος γιὸς τοῦ Ἰωσία, πού ἀνεβαίνει στὸ θρόνο μετὰ τὴ βοήθεια τοῦ φαραῶ Νεχῶ. Μετὰ τὴν μάχη στὴν Καρκεμίς ἢ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη ὑποτάσσονται στοὺς Βαβυλωνίους⁶⁰. Ὁ Ναβουχοδονόσορας πολιορκεῖ τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ κάνει τὸν Ἰούδα ὑποτελεῖ του.

Ὁ γιὸς τοῦ Ἰωακείμ, Ἰωαχὴν ἢ Ἰεχονίας (598/7 π.Χ.) βασιλεύει τρεῖς μῆνες καὶ δέκα μέρες⁶¹. Ὁ Ναβουχοδονόσορας πολιορκεῖ καὶ πάλι τὴν Ἱερουσαλήμ ἐξαιτίας τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἰωακείμ καὶ τὴν καταλαμβάνει. Τέλος, κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Σεδεκία (597-587 π.Χ.), ἡ πόλη καταστρέφεται⁶² καὶ ὁ λαὸς ὀδηγεῖται στὴν αἰχμαλωσία.

Οἱ λόγοι τῆς ἐμφάνισης τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ

Ἀποτελοῦν ζήτημα γιὰ συζήτηση οἱ λόγοι πού ὀδήγησαν στὴ συγκρότηση τοῦ βιβλικοῦ Ἰσραὴλ σὲ ἐθνικὸ κράτος μετὰ κοινὲς ἀρχὲς καὶ κοινὸς στόχους⁶³. Ἔτσι ὁ Μ. Noth τὸ 1930 ἔκανε λόγο γιὰ ἀμφικτιονικὸ σύστημα διοίκησης τοῦ λαοῦ⁶⁴. Σύμφωνα μετὰ αὐτὴ τὴν ὑπόθεση, πού εἶχε ὡς πρότυπο τὴς ἀνάλογες ἐλληνικὲς ἀμφικτιονίες, οἱ φυλὲς ἐνώνονταν γύρω ἀπὸ ἕνα ἱερό, λάτρευαν ἕναν κοινὸ Θεὸ καὶ ἔπρεπε νὰ ὑπερασπίζονται τὰ συμφέροντα τῆς λατρείας του⁶⁵.

Τὸ πρόβλημα ἀφορᾷ κυρίως τοὺς λόγους πού ὀδήγησαν τὴς φυλὲς νὰ δεχτοῦν τὸν βασιλικὸ θεσμό. Ἄν δὲν ἀποτελοῦσαν ἐνιαῖο κρατικὸ μόρφωμα, εἶναι δύσκολο νὰ γίνεи δεκτὸ ὅτι ὅλες –ἔστω καὶ μετὰ ἀντιρροήσεις– δέχτηκαν τὸν βασιλικὸ θεσμό καὶ ὑπάκουαν στὴς ἀποφάσεις τοῦ μονάρχου. Πάντως εἶναι γε-

58. Δ' Βασ. 22-23. Β' Παρ. 34-35.

59. Νμ. 2,2 κ.έ.

60. Ἱερ. 46,1-12.

61. Β' Παρ. 36,9.

62. Ἱερ. 39,1-14.52.

63. Βλ. καὶ WRIGHT JACOB L., «The Commemoration and the Formation of a Nation in the Hebrew Bible», *Prooftexts*, 2009,29(3), 422-473.

64. NOTH M., *Das System der zwölf Stämme Israels*, Stuttgart 1930.

65. Βλ. τὸ χωρίο Κρ. 20,1-2, ὅπου φαίνεται νὰ γίνεται λόγος γιὰ ἀμφικτιονία τῶν φυλῶν.

γονός ότι, από την εποχή των Κριτών, σύμφωνα με τις βιβλικές αφηγήσεις, ο Ἰσραὴλ ἀντιμετώπιζε κοινούς ἐχθρούς και κινδύνους. Παράλληλα, ἡ λατρεία τοῦ Κυρίου φαίνεται πὼς ἀποτελοῦσε κοινὸ σημεῖο ἀναφορᾶς. Τὰ παραπάνω δημιουργοῦσαν λοιπὸν, ἐκ τῶν πραγμάτων, ἓνα αἶσθημα συνοχῆς, πὺ βοήθησε ἀργότερα νὰ γίνεῖ συνείδηση πὼς χρειάζονταν ὁ βασιλικὸς θεσμὸς, πὺ λειτουργοῦσε και ὡς συνδετικὸς κρίκος.

Ἦδη, ὅπως τονίζεται στὸ βιβλίον τῶν Κριτῶν, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Γεδεὼν ἀρχίζουν νὰ ἐκδηλώνονται μοναρχικὲς τάσεις στὸν Ἰσραήλ⁶⁶. Ὁ λαὸς ζητᾷ ἀπὸ τὸν Κριτὴ νὰ γίνεῖ ὁ ἡγεμόνας του. Ἡ ἀφήγησις ἐπιτρέπει νὰ βγεῖ τὸ συμπέρασμα, ὅτι αὐτὸ ἦταν ἀπόρροια τῆς διείσδυσης χανααντικῶν συνηθειῶν, πὺ φαίνεται νὰ εἶχε ἐνστερνιστεῖ ἀκόμη και ὁ Γεδεὼν⁶⁷.

Στὴ συνέχεια, ὁ γιὸς τοῦ Γεδεὼν προσπαθεῖ νὰ γίνεῖ μονάρχης⁶⁸. Ὁ ἀδελφὸς του τότε προσπαθεῖ νὰ ἀποτρέψει τὰ σχέδια του, διηγούμενος τὴ γνωστὴ ἱστορία γιὰ τὸν βασιλιὰ τῶν δένδρων⁶⁹.

Ἀπὸ τὶς ἀφηγήσεις φαίνεται ὅτι εἶχε ὠριμάσει στὸ λαὸ ἡ ἰδέα τῆς διακυβέρνησης ἀπὸ ἓναν μονάρχην πὺ θὰ ὑπεράσπιζε τὰ συμφέροντα τῶν φυλῶν και θὰ ὀδηγοῦσε τὸ στρατὸ ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων. Αὐτὸ παρουσιάζεται με ἔντονον τρόπο στὸ βιβλίον Α΄ Βασιλειῶν, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὶς συνθήκες πὺ ὀδήγησαν στὴν ἴδρυσή τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ.

Στὸ σχετικὸ κείμενο παρουσιάζονται οἱ πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραήλ, ὅταν γέγρασε ὁ Σαμουὴλ και ἔκανε κριτὲς τοὺς γιούς του, νὰ ζητᾶνε βασιλιὰ. Ὅπως τονίζουν, οἱ διάδοχοί του δὲν κυβερνᾶνε καλά και ὁ βασιλικὸς θεσμὸς εἶναι τὸ πολιτικὸ σύστημα πὺ ἐπικρατεῖ και στὰ ἄλλα ἔθνη⁷⁰.

Τὸ πρῶτον ἀπὸ τὰ παραπάνω δύο ἐπιχειρήματα δείχνει νὰ εἶναι ἡ ἀφορμὴ, και τὸ δεύτερον ἡ πραγματικὴ αἰτία: Ὁ Ἰσραὴλ ζοῦσε ἀνάμεσα σὲ φυλὲς και λαοὺς πὺ κυβερνιόταν ἀπὸ βασιλεῖς. Εἶχε λοιπὸν γνώση τῶν θετικῶν και τῶν ἀρνητικῶν τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ. Ὁ Σαμουὴλ βέβαια ἀντιδράει. Στὸν ἀντιβασιλικὸν λόγον του παραθέτει τὶς αἰτίες πὺ ὁ βασιλικὸς θεσμὸς θεωρεῖται ἀκα-

66. Κρ. 8,22-23.

67. Ὁ Γεδεὼν, ἂν και ἀρνεῖται τὸ κληρονομικὸ ἀξίωμα, ζητᾷ νὰ τοῦ δώσουν ἀπὸ ἓνα σκουλαρίκι, πὺ προερχόταν ἀπὸ τὰ λάφυρα πὺ εἶχαν πάρει ἀπὸ τοὺς Μαδιανίτες. Με αὐτὰ πὺ συγκέντρωσε, ἔφτιαξε ἓνα εἶδωλον και τὸ τοποθέτησε στὴν πόλιν του, τὴν Ὀφρὰ (Κρ. 8,24-27).

68. Κρ. 9,1 κ.έ.

69. Κρ. 9,7-15.

70. Α΄ Βασ. 8,5.

τάλληλος για τὸ λαό. Ὅπως τονίζει, ὁ βασιλιάς θὰ χρησιμοποιεῖ τοὺς γιούς καὶ τὶς κόρες τῶν Ἰσραηλιτῶν σύμφωνα μὲ τὴ δική του θέληση, ἐνῶ αὐθαίρετα θὰ ἐπιβάλλει φόρους καὶ εἰσφορές⁷¹. Τὸ πλῆθος ὅμως ἐπιμένει καὶ ἐξειδικεύει τοὺς λόγους πού ζητάει μονάρχη: Αὐτὸς θὰ κυβερνάει, θὰ εἶναι ἀρχηγὸς καὶ θὰ διεξάγει πολέμους⁷².

Τὸ τελευταῖο φαίνεται νὰ εἶναι λοιπὸν καὶ ἡ αἰτία πού προβάλλει ἡ παλαιο-διαθηκική παράδοση γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ. Εἰδικότερα, ὁ φόβος τῶν Φιλισταϊκῶν ἐπιδρομῶν φαίνεται νὰ δικαιολογεῖ τὴν ἀνάγκη γιὰ ἔνωση τῶν φυλῶν κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία ἑνὸς ἡγεμόνα γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστοῦν αὐτές. Τὸ ἐρώτημα ὅμως πού προβάλλει, σὰν συνέχεια, ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴν πραγματικὴ δύναμη τῶν Φιλισταίων.

Οἱ Φιλισταῖοι θεωροῦνται λαὸς πού εἶχε ἔρθει στὴν Παλαιστίνη ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο⁷³. Κατοικοῦσαν στὴν παραλιακὴ λωρίδα τῆς Παλαιστίνης ἔχοντας ὡς κέντρο τους πέντε πόλεις. Παρενοχλοῦσαν τὸν Ἰσραήλ σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε ὁ Κύριος συγκατανεύει στὴν δημιουργία τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ ἐξαιτίας τοῦ κινδύνου πού προερχόταν ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τους, ὅπως φαίνεται στὸ Α΄ Βασ. 9,16⁷⁴.

Ὅμως δὲν παρουσιάζονται μόνο οἱ Φιλισταῖοι ὡς ἀντίπαλοι τοῦ Ἰσραήλ. Ἐχθροὶ φαίνονται νὰ εἶναι οἱ Ἀμμωνίτες⁷⁵ καὶ οἱ Ἀμαληκίτες⁷⁶, ἐνῶ δὲ λείπουν ἀναφορὲς σὲ ἐχθρικές κινήσεις τῶν Μωαβιτῶν⁷⁷ καὶ τῶν Συριῶν⁷⁸.

Τὸ πρόβλημα λοιπὸν τῶν αἰτίων τῆς ἐμφάνισης τοῦ μοναρχικοῦ θεσμοῦ στὸν βιβλικὸ Ἰσραήλ φαίνεται νὰ εἶναι σύνθετο⁷⁹. Καταρχὴν οἱ ἐχθρικοὶ σχηματισμοὶ πού ἔρχονταν σὲ πολεμικὴ σύρραξη μὲ τὶς ἰσραηλιτικὲς φυλές, ἦταν περισσότεροι ἀπὸ ἓναν. Ταυτόχρονα καὶ ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ σταθερότη-

71. Α΄ Βασ. 8,11-18.

72. Α΄ Βασ. 8,20.

73. Γιὰ τὸ θέμα βλ. MEYERS C., *Kinship and Kingship, The Early Monarchy...*, σ. 175, στὸ COOGAN M. (ed.), *The Oxford History of the Biblical World...*, σ. 178 κ.έ.

74. «*Ἀῦριο τὴν ἴδια ὥρα, θὰ σοῦ στείλω ἓναν ἄντρα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς φυλῆς τοῦ Βενιαμίν, νὰ τὸν χρίσεις ἡγεμόνα τοῦ λαοῦ μου τοῦ Ἰσραήλ. Αὐτὸς θὰ τοὺς ἐλευθερώσει ἀπὸ τοὺς Φιλισταίους. Εἶδα τὴ δυστυχία τοῦ λαοῦ μου καὶ ἡ κραυγὴ τους γιὰ βοήθεια ἔφατσε σ' ἐμένα.*»

75. Α΄ Βασ. 11

76. Α΄ Βασ. 30,

77. Α΄ Βασ. 14,47.

78. Β΄ Βασ. 8.

79. Γιὰ τὸ θέμα βλ. καὶ τὶς θέσεις τοῦ DIETRICH W., *Ἡ πρώτη περίοδος τῆς βασιλείας στὸν βιβλικὸ Ἰσραήλ - 10ος αἰ. π.Χ.*, τὸ κεφ. Π.1.3. Μαρτυρίες ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σιδῆρου (IIA), σ. 208 κ.έ.

τα πού ἐπιδίωκαν οἱ κάτοικοι τῶν ἰσραηλιτικῶν οἰκισμῶν, ὥστε νὰ μπορούν νὰ ἐλέγχουν τὶς ἀνταλλαγές καὶ τὴν εἰσαγωγή τῶν τεχνικῶν μέσων⁸⁰ πού θὰ τοὺς ἐπέτρεπαν νὰ διαχειρίζονται καλύτερα τὴν παραγωγή τους στὴν πρώιμη ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου I (περ. 1200-1025 π.Χ.). Ἄλλωστε, ὅπως μαρτυρεῖται, ὁ φόβος τῆς πείνας ἦταν συνεχής⁸¹.

Τὰ παραπάνω, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ Κρ. 21,25, στοῦ ὁποῖο τονίζεται ὅτι ὁ καθενας ἔκανε ὅ,τι ἤθελε ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχε βασιλιάς, δείχνουν τὸν πόθο γιὰ τὴ σταθερότητα πού αὐτὸς θὰ ἐξασφάλιζε. Ἄν ἡ διαπίστωση παραβληθεῖ καὶ μὲ τὸ Β΄ Βασ. 8,15, πού δείχνει τὸν Δαυὶδ νὰ δικάζει καὶ νὰ ἀποδίδει σὲ ὅλους τὸ δίκαιο ἀμερόληπτα, ἀναδεικνύει τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ἡγεμόνα πού θὰ ἐξαφάνιζε τὶς ντόπιες ἀντιπαλότητες καὶ θὰ ἐπιτύγχανε τὴ σιγουριὰ στὰ μέλη τῶν φυλῶν.

Ἡ σχέση τοῦ βασιλιᾶ μὲ τὸν Κύριο

Ἡ σχέση τοῦ Θεοῦ μὲ τοὺς βασιλιάδες τοῦ Ἰσραὴλ περνáει ἀπὸ πολλὲς διακυμάνσεις. Πάντως σύμφωνα μὲ τὰ βιβλικὰ κείμενα, ὁ Θεὸς συμπαραστέκεται στὸν ἡγεμόνα τοῦ λαοῦ, χωρὶς πάντα νὰ βρίσκει ἀνταπόκριση. Ἰδίως τὴν περίοδο πού δημιουργοῦνται τὰ δύο βασίλεια, ἀλλὰ καὶ κατόπιν, δὲν εἶναι πολλοὶ οἱ ἡγέτες πού μένουν πιστοὶ στὸν Κύριο καὶ προσπαθοῦν νὰ ἀναδείξουν τὰ στοιχεῖα τῆς λατρείας του. Ἀρκετοὶ βασιλεῖς τοῦ Ἰσραὴλ ἀσπάζονταν χαναανιτικὲς θρησκευτικὲς πρακτικὲς, ἐρχόμενοι ἔτσι σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ Θεοῦ, τοὺς προφῆτες⁸².

***

Ἡ παράθεση συγκεκριμένων γεγονότων, πού παρουσιάζουν τὰ βιβλικὰ κείμενα, θὰ βοηθήσει νὰ γίνουν περισσότερο κατανοητὲς οἱ θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις τῶν βασιλέων, καὶ νὰ φωτιστεῖ ἡ σχέση τους μὲ τὸ Θεό.

80. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ χωρίο Α΄ Βασ. 3,19, ὅπου τονίζεται: «Ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ δὲν βρισκόταν σιδηρουργὸς σ' ὅλοκληρη τὴ χώρα τοῦ Ἰσραὴλ, γιὰτὶ οἱ Φιλισταῖοι δὲν ἤθελαν νὰ ἔχουν τὴ δυνατότητα οἱ Ἑβραῖοι νὰ κατασκευάζουν ξίφη ἢ λόγχες».

81. Βλ. Β΄ Βασ. 21,1 ὅπου τονίζεται πὼς τὴν ἐποχὴ πού βασιλεύει ὁ Δαυὶδ ἔπεσε πείνα στὴ χώρα πού κράτησε τρεῖς συνεχῆ χρόνια.

82. Βλ. KRAUS H.-J., *Gottesdienst in Israel*, Munich 1962².

Ὁ Κύριος λοιπόν, παρὰ τὶς ἀντιρρήσεις πού προβάλλει ὁ Σαμουὴλ γιὰ τὸ βασιλικὸ θεσμό, ἐπιλέγει τὸν Σαοὺλ καὶ τὸν χρίει ἄρχοντα τοῦ λαοῦ⁸³. Τὸν κάνει καινούργιο ἄνθρωπο⁸⁴ καὶ τὸν βοηθαίει νὰ νικήσει τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ἰσραήλ⁸⁵. Ἡ ἴδια βοήθεια δίνεται καὶ στὸν Δαυίδ. Χρίεται βασιλιάς κατόπιν ἐπιθυμίας τοῦ Θεοῦ⁸⁶, ἀντιμετωπίζει καὶ νικάει τὸν Γολιάθ⁸⁷, ἐνῶ σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας του γινόταν ἰσχυρότερος, γιατί ὁ Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, ἦταν μαζί του⁸⁸. Ὅμως καὶ αὐτὸς δὲν ἦταν πάντα συνεπὴς μὲ τὸ νόμο του⁸⁹.

Ὁ Σολομώντας, παρὰ τὶς εὐεργεσίες πού δέχεται ἀπὸ τὸν Γιαχβέ, καθιερώνει ἱερὸ τόπο γιὰ τὸν Χεμῶς, τὸ βδέλυγμα τῆς Μωάβ, καὶ γιὰ τὸν Μιλκῶμ, τὸ βδέλυγμα τῶν Ἀμμωνιτῶν. Τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ γιὰ ὅλους τοὺς θεοὺς τῶν ξένων γυναικῶν του⁹⁰.

Μετὰ τὸ χωρισμὸ τῶν δυὸ βασιλείων οἱ χαναναϊτικὲς, κυρίως, λατρεῖες, κάνουν συνεχῶς τὴν ἐμφάνισή τους. Ἔτσι, κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Ροβοάμ, στὸ Νότιο βασίλειο, καθιερώθηκαν ἱεροὶ τόποι, στήθηκαν λίθινες καὶ ξύλινες λατρευτικὲς στήλες στὶς κορυφὲς τῶν λόφων, κάτω ἀπὸ τὶς σκιὰς τῶν δένδρων, ἐνῶ εἶχαν κάνει τὴν ἐμφάνισή τους καὶ ἄνδρες ἱερόδουλοι⁹¹. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, στὸ Βόρειο Βασίλειο, τοποθετοῦνται, ὅπως ἔχει τονιστεῖ, δύο μοσχάρια, σύμβολα γονιμότητας, στὴ Δὰν καὶ τὴ Βαιθήλ⁹².

Πολὺ ἄσχημη γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Κυρίου ἦταν ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἀχαάβ. Παντρεύεται τὴν Ἰεζάβελ, κόρη τοῦ βασιλιᾶ τῶν Σιδωνίων, Ἐθθαάλ. Λάτρευσε τὸ Βάαλ καὶ τὸν προσκύνησε. Ἐχτισε θυσιαστήριο στὸ ναὸ του, πού εἶχε κατασκευάσει στὴ Σαμάρεια. Ἐφτιαξε ξύλινη λατρευτικὴ στήλη⁹³, καὶ στὸ βασίλειό του εἶχε ἐγκαταστήσει τετρακόσιους πενήντα προφῆτες τοῦ Βάαλ καὶ τετρακόσιους προφῆτες τῆς Ἀστάρτης⁹⁴.

83. Α΄ Βασ. 10,1.

84. Α΄ Βασ. 10,9.

85. Α΄ Βασ.11.

86. Α΄ Βασ. 16.

87. Α΄ Βασ. 17,41-54.

88. Β΄ Βασ. 5,10.

89. Β΄ Βασ. 24, 1-17.

90. Γ΄ Βασ. 11,7-8.

91. Γ΄ Βασ. 14,23-24.

92. Γ΄ Βασ. 12,29.

93. Γιὰ τὰ παραπάνω βλ. Γ΄ Βασ. 16,31-33.

94. Γ΄ Βασ. 18,19.

Κάποιες φορές ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν Κύριο καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ ἀφομοίωση ξένων θρησκευτικῶν πρακτικῶν, χρησιμοποιεῖται ὡς μέσον γιὰ τὴ βελτίωση τῶν σχέσεων μὲ τὶς μεγάλες αὐτοκρατορίες. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ περίπτωση τοῦ βασιλιᾶ τοῦ Ἰουδα Ἰαχάζ, ποὺ μιμήθηκε τὶς θρησκευτικὲς πρακτικὲς τῶν Ἀσσυρίων. Γιὰ νὰ τοὺς εὐχαριστήσῃ, διαμόρφωσε τὸ Ναό, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἐξυπηρετῇ ἀσσυριακὲς θρησκευτικὲς συνήθειες, καὶ κατάργησε τὴ Στοὰ τοῦ Σαββάτου, ποὺ ὀδηγοῦσε στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ναοῦ καὶ τὴν Εἴσοδο τοῦ Βασιλιᾶ, ποὺ βρισκόταν ἀπ' ἔξω⁹⁵.

Ἀντίθετα μὲ τοὺς παραπάνω, ὁ βασιλιᾶς Ἰωσίας προσπάθησε νὰ ἐπαναφέρει τὸ νόμο τοῦ Θεοῦ, ἔχοντας ὡς βάση τὸ Δευτερονόμιο. Ὅπως τονίζεται στὸ Δ' Βασ. 23,3 «...μετὰ ὁ βασιλιᾶς στάθηκε πλάι στὸ στυλο τοῦ ναοῦ καὶ ἔκανε συμφωνία μὲ τὸν Κύριο· ἔδωσε ὑπόσχεση ὅτι θὰ τὸν ἀκολουθεῖ καὶ θὰ τηρεῖ τὶς ἐντολὲς του, τὰ προστάγματά του καὶ τοὺς νόμους του μὲ ὅλη τὴν καρδιά του καὶ τὴν ψυχὴ του, καὶ ὅτι θὰ ἐφαρμόζει ὅλα ὅσα εἶναι γραμμένα σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον τῆς διαθήκης. Καὶ ὅλος ὁ λαὸς ὑποσχέθηκε νὰ μείνῃ πιστὸς στὴ διαθήκη».

Τὸ ἴδιο σχεδὸν μὲ τὸν Ἰωσία ἔκανε καὶ ὁ βασιλιᾶς Ἀσά. Ἐδιώξε ὅλους τοὺς ἱερόδουλους ἄνδρες ἀπὸ τὴ χώρα καὶ κατέστρεψε τὰ εἰδῶλα ποὺ εἶχαν κατασκευάσει οἱ πρόγονοί του. Μάλιστα καθαίρεσε καὶ τὴ μητέρα του ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τῆς βασιλομήτορος, γιὰ τὴν εἶχε κατασκευάσει ἓνα εἶδωλο τῆς Ἀστάρτης⁹⁶.

Ἐπομένως, ἡ θρησκευτικὴ πολιτικὴ τῶν βασιλέων, τόσο τοῦ ἐνιαίου βασιλείου, ὅσο καὶ ἀργότερα τῶν δύο χωρισμένων, δὲν ἦταν σταθερὴ. Ἀρκετοὶ ἀκολουθοῦν τὶς χανααντικὲς λατρεῖες, δημιουργοῦν ἱερὰ ἐπάνω σὲ λόφους καὶ στήνουν τὶς λίθινες καὶ ξύλινες στήλες. Δὲ λείπουν ὅμως καὶ αὐτοί, ποὺ ἀκολουθοῦν τὶς ἀρχὲς τῆς λατρείας τοῦ Κυρίου.

Σίγουρα ἡ συνείδηση τοῦ κινδύνου τῆς ἀπώλειας τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας⁹⁷ εἶναι ἓνας πολὺ σημαντικὸς λόγος, ποὺ ὀδηγοῦσε σὲ ἀποφάσεις γιὰ ἐπιστροφὴ στὴ θρησκεία τοῦ Κυρίου καὶ γιὰ ἐκκαθάριση τῶν εἰδωλολατρικῶν στοιχείων. Ἡ ἀπειλητικὴ διάθεση, κυρίως τῶν Ἀσσυρίων, ἀπαιτοῦσε τὴ συσπείρωση τοῦ λαοῦ καὶ τὴν ἐτοιμότητά του. Κάτι τέτοιο θὰ ἐπιτυγχανόταν μὲ τὴν ἐπιστροφὴ

95. Δ' Βασ. 16,10-18.

96. Γ' Βασ. 15,12-13.

97. Ὅπως πιστεῦν ὁ Σάββας Ἀγουρίδης (βλ. Ἀγουρίδης Σ., *Ἱστορία τῆς Θρησκείας τοῦ Ἰσραήλ*, Ἀθήνα 1995, σ. 198).

του στίς αρχαίες λατρευτικές παραδόσεις. Βεβαίως, αυτό δεν ήταν κάτι εύκολο, και όπως φαίνεται από το στίχο Δ' Βασ. 23,26⁹⁸, οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες του Ίωσία δεν είχαν ουσιαστικά αποτελέσματα, ούτε βοήθησαν στην έγρηγορηση του λαού.

Ἡ ἐνθρόνιση τοῦ βασιλιᾶ

Ἡ ἐπιλογή τοῦ βασιλιᾶ ἦταν μία θεϊκή πράξη. Ἡ ἐκλογή στοῦ ἀνώτατο ἀξίωμα, ἦταν θέλημα τοῦ Γιαχβέ⁹⁹. Αὐτὴ βέβαια ἢ πρακτικὴ συνηθιζόταν σὲ ὅλο τὸν πολιτιστικὸ περίγυρο τοῦ βιβλικοῦ Ἰσραήλ, στὸν ὁποῖο ὁ βασιλιάς θεωρεῖτο ὁ ἐκλεκτὸς τῆς θεότητος¹⁰⁰.

Οἱ γυναῖκες ἀποκλείονταν ἀπὸ τὸ βασιλικὸ ἀξίωμα. Ἀναφέρεται μόνο μία ἐξαιρέση ποὺ ἀφορᾷ τὴν περίπτωση τῆς Γοθολίας (845-840), μητέρας τοῦ βασιλιᾶ Ὀχοζία, ποὺ βασιλεύσε πέντε χρόνια καὶ καθαιρέθηκε μὲ ἐπανάσταση.

Ὑπάρχουν δύο περιγραφὲς τελετῆς ἐνθρόνισης τῶν βασιλέων στὰ βιβλικά κείμενα. Ἡ μία ἀφορᾷ τὸν Σολομώντα¹⁰¹ καὶ ἡ ἄλλη τὸν Ἰωάς¹⁰². Σύμφωνα μὲ τὴν πρώτη, οἱ ἀξιωματοῦχοι καὶ οἱ δοῦλοι τοῦ Δαυὶδ, ἀνέβασαν τὸ γιό του σὲ μουλᾶρι καὶ τὸν ὀδήγησαν στὴν πηγὴ Γιχὼν. Κατόπιν ὁ ἱερέας Σαδὼκ πῆρε τὸ κέρασ τοῦ λαδιοῦ ἀπὸ τὴ σκιπὴ τοῦ Μαρτυρίου καὶ ἔχρισε τὸν Σολομώντα. Ἀκολούθησαν σαλπίσματα καὶ ὅλος ὁ λαὸς φώναξε «Ζήτω ὁ βασιλιάς Σολομώντας». Στὴν τελετὴ ἦταν παρὼν ὁ λαὸς τῆς πόλης, παίζοντας φλογέρες καὶ ἐκδηλώνοντας τὴ μεγάλη του χαρὰ. Μετὰ ὁ Σολομώντας κάθισε στοῦ βασιλικὸ θρόνο καὶ οἱ ἀξιωματοῦχοι τοῦ Δαυὶδ ἐξέφραζαν τὴν εὐχὴ σὲ αὐτὸν νὰ δοξάσει ὁ γιὸς του τὸ θρόνο του, πιὸ πολὺ ἀπὸ αὐτόν.

98. «Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Ἰωσίας δὲν μπόρεσε νὰ κατευνάσει τὴ μεγάλη ὀργὴ τοῦ Κυρίου, ποὺ εἶχε ἀνάψει ἐναντία στοῦ λαοῦ τοῦ Ἰουδα, λόγω τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ βασιλιᾶ Μανασσῆ».

99. Βλ. Γ' Βασ. 2,15, ὅπου τονίζεται ὅτι ὁ Σολομώντας ἐγκαθίσταται στοῦ βασιλικὸ ἀξίωμα, γιατί ἔτσι τὸ θέλησε ὁ Κύριος. Πρβλ. ROBERTS J. J. M., «The Enthronement of Yhwh and David: The Abiding Theological Significance of the Kingship Language of the Psalms», *Catholic Biblical Quarterly* 2002, 64(4), 675-686.

100. DE VAUX R., *Ancient Israel. Its Life and Institutions*, trans. John McHugh, New York 1961, σ. 100-101 ὅπου καὶ σχετικὰ παραδείγματα. Πρβλ. καὶ KING PH. J., STAGER L. E., *Life in biblical Israel*, Louisville Kentucky 2001.

101. Γ' Βασ. 1,32-48.

102. Δ' Βασ. 12-20.

Στὴν ἐνθρόνιση τοῦ Ἰωᾶς, ὁ ἱερέας Ἰεωιαδὰ¹⁰³ φοράει τὸ στέμμα στὸ βασιλιά, τοῦ δίνει τὸ ἔγγραφο τῆς Διαθήκης, τὸν χρίζει μὲ λάδι καὶ ὄλοι οἱ παρευρισκόμενοι χειροκροτοῦν φωνάζοντας «Ζήτω ὁ βασιλιάς». Στάθηκε πλάι στὸ στυλο τοῦ ναοῦ, ἐνῶ τὸν πλαισίωναν ἀξιωματικοὶ καὶ σαλπικτές, καὶ ὄλος ὁ λαὸς πανηγύριζε καὶ σάλπιζε. Τέλος, ὁ Ἰωᾶς κάθισε στὸ βασιλικὸ θρόνο καὶ ὁ λαὸς τῆς χώρας ξέσπασε σὲ ἐκδηλώσεις χαρᾶς.

Ἀπὸ τὶς δύο τελετὲς βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐνθρόνιση περιλάμβανε τὴν ἀπονομὴ τῶν διακριτικῶν τῆς ἐξουσίας, τὴν παρουσία ἀξιωματοῦχων, ποὺ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἐκδήλωναν τὸν σεβασμὸ τους στὸ νέο μονάρχη καὶ ἐγγυόταν τὴ νομιμότητα τῆς κυριαρχίας του, καὶ τὶς ἐπευφημίες τοῦ λαοῦ, ποὺ φανέρωναν ἔτσι τὴν προσήλωσή τους στὸν ἡγεμόνα. Τέλος, ἡ τοποθέτηση τοῦ μονάρχη στὸ θρόνο του κλείνει ὅλη τὴν τελετὴ καὶ φανερώνει ὅτι αὐτὸς ἔχει ἐγκατασταθεῖ στὴ θέση τοῦ κυβερνήτη.

Χαρακτηριστικὸ τῆς τελετῆς ἐνθρόνισης ἦταν καὶ οἱ Ψαλμοί, ποὺ πιθανὸν ἀκούγονταν, καὶ οἱ ὁποῖοι, μετὰ τὴν ἐξορία, ἀπέκτησαν μεσσιανικὸ χροῶμα. Ὅπως τονίστηκε, τὴν ἀνάδειξη τοῦ νέου βασιλιᾶ τὴ συνόδευαν ἤχοι ἀπὸ σάλπιγγες. Εἶναι πιθανὸ καὶ ψαλμοὶ νὰ συνόδευαν τὴ μουσικὴ. Τέτοιοι φαίνεται νὰ εἶναι ὁ Ψαλμὸς 2 καὶ ὁ Ψαλμὸς 110.

Στὸν Ψαλμὸ 2 ἀκούγεται ὁ ψαλμωδὸς νὰ διακηρύττει ἐκεῖνο ποὺ ὁ Κύριος ἀποφάσισε. Ὅπως τονίζεται: «Μοῦ εἶπε: “Γιὸς μου εἶσ’ ἐσύ· σήμερον ἐγὼ σὲ γέννησα. Ζήτα μου καὶ θὰ σοῦ χαρίσω ὅλους τοὺς λαοὺς, στὴν κατοχὴ σου θὰ ἔναι ὡς τὰ πέρατα τῆς γῆς. Μὲ σιδερένιο χέρι θὰ τοὺς κυβερνήσεις, θὰ τοὺς συντρίψεις σὰ νὰ ἴαν καμωμένοι ἀπὸ πηλό”»¹⁰⁴. Στὸν Ψαλμὸ 110 λέει ὁ Κύριος «“Κάθισε σὰ δεξιὰ μου, ὥσπου νὰ ὑποτάξω τοὺς ἐχθροὺς σου κάτω ἀπ’ τὴν ἐξουσία σου”. Ἀπ’ τὴ Σιών θὰ στείλει ὁ Κύριος τῆς ἐξουσίας τὸ σκῆπτρο· δέσποζε στοὺς ἐχθροὺς σου ἀνάμεσα. Σ’ ἀκολουθεῖ ὁ λαὸς σου ἐθελοντικά, ὅταν τοὺς προσκαλεῖς ν’ ἀγωνιστοῦνε. Ὅμορφοστόλιστα σὰν νὰ ἴαν γιὰ τὴν ἅγια γιορτὴ, δροσάτα καθὼς τῆς αὐγῆς τὸ ἀγιάζι, τὰ παλληκάρια σου τριγύρω σου συνάζονται»¹⁰⁵.

103. Γιὰ τὸ ρόλο τῶν ἱερέων καὶ στὴν ἐνθρόνιση τῶν βασιλιάδων βλ. BLENKINSOPP J. *Sage, Priest, Prophet: Religious and Intellectual Leadership in Ancient Israel*, Louisville, Kentucky 1995, σ. 80-82.

104. Ψλμ. 2,7-9.

105. Ψλμ. 110,1-3.

Χαρακτηριστικό τῶν παραπάνω ψαλμῶν εἶναι ἡ νομιμοποίηση τοῦ βασιλιᾶ ἀπὸ τὸν Θεό, καὶ ἡ εὐχὴ νὰ ἔχει ὁ ἡγεμόνας πολλές στρατιωτικὲς ἐπιτυχίες. Βέβαια, στὴν ἐποχὴ τῆς διαιρεμένης βασιλείας, αὐτὸ φάνταζε μεγαλόστομο. Οἱ μεγάλες αὐτοκρατορίες ποὺ εἶχαν περικυκλώσει τὸν Ἰσραήλ, δὲν ἄφηναν περιθώρια γιὰ τὴν πραγματοποίηση παρόμοιων εὐχῶν. Περισσότερο δηλαδὴ παρυσίαζαν τὴν ἐπιθυμία, ποὺ δὲν εἶχε σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα, γιὰ τὸ πῶς θὰ ἠθελαν νὰ εἶναι ὁ ἡγεμόνας τους.

Ἡ τελετὴ ἐνθρόνισης νομιμοποιούσε τὴν ἐξουσία τοῦ νέου βασιλιᾶ, καὶ τὸν παρουσίαζε στὸ λαὸ περιστοιχισμένο ἀπὸ τοὺς ἀξιωματούχους του, ποὺ τοῦ ἔδιναν ἔτσι σταθερὰ ἐγγύγια ὅτι θὰ τὸν σεβαστοῦν. Βεβαίως ὁ κατεξοχὴν ἐγγυητὴς τῆς ἐξουσίας του, παρέμεινε ὁ Θεός, ἡ λατρεία τοῦ ὁποῖου ἀποτελοῦσε κύρια φροντίδα τοῦ ἡγεμόνα, ἐνῶ καθόριζε καὶ τὶς ἰδεολογικὲς παραμέτρους τοῦ τρόπου ἄσκησης τῆς ἐξουσίας ἀπὸ μέρους του.

Ἡ ὀργάνωση τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας

Ὁ ἀντιβασιλικὸς λόγος τοῦ Σαμουήλ¹⁰⁶, μὲ τὸν ὁποῖο προσπαθεῖ νὰ ἀποτρέψει τὸ αἶτημα τῶν Ἰσραηλιτῶν γιὰ βασιλικὴ διακυβέρνηση, περιέχει πολλὰ ἀπὸ τὰ προνόμια τῶν ἡγεμόνων.

Ὁ βασιλιάς τοῦ Ἰσραήλ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ στρατολογεῖ ὑπηκόους του καὶ νὰ τοὺς κάνει ὑπηρετές του καὶ στρατιῶτες. Αὐτοὶ θὰ ἱκανοποιούσαν τὶς διαταγές του, θὰ ὄργωναν τὰ χωράφια του, θὰ θέριζαν τὰ σπαρτά του, θὰ κατασκεύαζαν τὰ πολεμικά του ὄπλα καὶ τὰ ἐξαρτήματα τῶν ἀμαξῶν του. Οἱ κόρες τοῦ λαοῦ του θὰ ἔπρεπε νὰ τοῦ φτιάχνουν ἀρώματα, νὰ μαγειρεύουν καὶ νὰ ζυμῶνουν. Μποροῦσε αὐθαίρετα νὰ πάρει τὰ καλύτερα χωράφια, τὰ ἀμπέλια καὶ τοὺς ἐλαιῶνες καὶ νὰ τὰ δώσει στοὺς ἀξιωματούχους του. Εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλει φόρο, νὰ παίρνει τὸ δέκατο ἀπὸ ὅλα τὰ ἀγαθὰ καὶ νὰ τὸ δίνει στοὺς ἀνθρώπους του, ἐνῶ τὰ καλύτερα ζῶα τοῦ λαοῦ θὰ δούλευαν γι' αὐτόν. Τέλος, οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι τοῦ βασιλείου θὰ ἦταν δοῦλοι του.

Τὸ κείμενο βέβαια ἀναφέρεται σὲ μία ἀγροτικὴ κοινωνία, μὲ περιορισμένο ἀριθμὸ ἀτόμων. Ὁ βασιλιάς παρουσιάζεται νὰ μὴ διαφέρει ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους του, παρὰ μόνον ποσοτικά. Μόνον αὐτὸς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιεῖ πολ-

106. Α' Βασ. 8,11-18.

λαπλάσια ἀγαθὰ ἀπὸ αὐτοὺς καὶ νὰ μπορεῖ νὰ πάρει περιουσιακὰ τους στοιχεῖα γιὰ δικό του ὄφελος. Οὔτε ζεῖ σὲ πολυτελὲς παλάτι, ἀφοῦ θὰ ἀγγαρεύει κόρες γιὰ νὰ τοῦ ζυμώσουν ἢ νὰ τοῦ μαγειρέψουν, καὶ ἡ τεχνολογία στὸ ἀνάκτορό του δὲ φαίνεται νὰ εἶναι ἀναπτυγμένη, ἀφοῦ τὰ πάντα γίνονται μέσα σὲ ἓνα περιβάλλον οἰκιακῆς οἰκονομίας. Ὁ Σαμουήλ, λοιπόν, ἐδῶ δὲν περιγράφει ἓναν λαμπρὸ ἡγεμόνα τῶν προδιαγραφῶν τοῦ Δαυὶδ ἢ τοῦ Σολομῶντα, ἀλλὰ ἓναν τοπικὸ ἄρχοντα, πού προΐσταται σὲ μία μικρὴ ἀγροτικὴ κοινωνία.

Ὁ βασιλιάς τοῦ Ἰσραὴλ δὲν φαίνεται νὰ διαφέρει ἀπὸ ἀντίστοιχους ὁμολόγους του, πού συναντᾶμε τὴν ἴδια ἐποχὴ σὲ πόλεις-κράτη τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου. Ἔτσι θὰ μποροῦσε νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸν Ἀθηναῖο Κόδρο, ἢ τὸν Λαέρτη, τὸν πατέρα τοῦ Ὀδυσσεά, οἱ ὁποῖοι θεωροῦνταν ἡγέτες μιᾶς περιορισμένης ἀγροτικῆς κοινωνίας.

Δὲν μπορεῖ δηλαδή ὁ Ἰσραηλίτης βασιλιάς νὰ παραβληθεῖ μὲ τοὺς ἡγέτες τῶν μεγάλων αὐτοκρατοριῶν τῆς Ἀσσυρίας καὶ τῆς Βαβυλώνας. Παρουσιάζεται περισσότερο σὰν ἓνας ἄρχοντας μιᾶς ἀγροτικῆς κοινωνίας.

***

Οἱ ἀξιωματοῦχοι τοῦ βιβλικοῦ βασιλείου, σύμφωνα μὲ τὶς ἀφηγήσεις, ἦταν οἱ ἐξῆς: ἱερεῖς, γραμματεῖς, ὑπομνηματογράφος, ἀρχιστρατήγος, ἀρχηγὸς τῶν διοικητῶν, προσωπικὸς σύμβουλος τοῦ βασιλιᾶ, ὑπεύθυνος τῶν ἀνακτόρων καὶ ἐπόπτης τῶν ἀναγκαστικῶν ἔργων¹⁰⁷. Ἐπίσης ἐμφανίζονται δώδεκα διοικητὲς ἐπαρχιῶν, πού ἐφοδιάζαν τὸ βασιλιά καὶ τὸν οἶκο του μὲ τροφίμα¹⁰⁸.

Ὁ βασιλιάς εἶχε ἓνα μεγάλο χαρέμι¹⁰⁹, πού ἦταν ἀποκλειστικὸ προνόμιό του καὶ σύμβολο πλούτου καὶ δύναμης. Ἔτσι ὁ Σολομῶντας εἶχε ἑπτακόσιες συζύγους περιγίπισσες καὶ τριακόσιες παλλακίδες¹¹⁰, ὁ Δαυὶδ στὴ Χεβρώνα εἶχε ἡδη ἕξι συζύγους¹¹¹, καὶ στὴν Ἱερουσαλὴμ ἀπόκτησε καὶ ἄλλες συζύγους καὶ παλλα-

107. Γ' Βασ. 4,1-6. Βλ. καὶ ΚΑΪΜΑΚΗΣ ΔΗΜ., *Οἱ θεσμοὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη 2000, τὸ κεφάλαιο «Οἱ ἀξιωματοῦχοι τοῦ βασιλιᾶ», σ. 187-195.

108. Γ' Βασ. 4,7-19.

109. Ἡ ἴδια συνήθεια ἐπικρατοῦσε καὶ στὰ ὑπόλοιπα βασίλεια τῆς Μ. Ἀνατολῆς. Παραδείγματα βλ. στὸ DE VAUX R., *Ancient Israel. Its Life and Institution...*, σ. 115-116.

110. Γ' Βασ. 11,3.

111. Β' Βασ. 3,2-5.

κίδες¹¹². Ὁ Ροβοὰμ εἶχε δεκαοκτώ συζύγους καὶ ἐξήντα παλλακίδες¹¹³ καὶ ὁ Ἄβιὰ δεκατέσσερις συζύγους¹¹⁴.

Οἱ πολλαπλοὶ γάμοι τοῦ βασιλιᾶ δὲν ἦταν μόνο σύμβολο κύρους, ἀλλὰ ἐξυπηρετοῦσαν καὶ διπλωματικοὺς σκοποὺς. Γίνονταν μὲ σκοπὸ τὴ συνάψη συμμαχιῶν ἢ γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ μία πολεμικὴ ταραχὴ. Οἱ ξένες ὅμως γυναῖκες ἔφεραν στὸν Ἰσραὴλ τὶς δικές τους συνήθειες καὶ γίνονταν αἰτία νὰ ἀπομακρυνθοῦν οἱ βασιλεῖς ἀπὸ τὴ λατρεία τοῦ Κυρίου, ὅπως συνέβη στὴν περίπτωση τοῦ Σολομώντα¹¹⁵ καὶ τοῦ Ἀχαάβ, ἡ σύζυγος τοῦ ὁποῖου Ἰεζάβελ εἰσήγαγε στὸ Βόρειο Βασίλειο χανααντικὲς λατρευτικὲς συνήθειες¹¹⁶.

Οἱ γιοὶ τοῦ βασιλιᾶ ἐκπαιδεύονταν ἀπὸ κατάλληλα ἄτομα οἱ ὁποῖοι εἶχαν καὶ τὴ φροντίδα τους¹¹⁷. Στὰ βιβλικὰ κείμενα γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴν κόρη τοῦ Δαυὶδ, Θημάρ, πού ζοῦσε στὸ παλάτι τοῦ πατέρα της μέχρι τὸ γάμο της¹¹⁸. Φοροῦσε μακρὸν χιτῶνα μὲ μανίκια, σύμβολο τῆς παρθενίας της¹¹⁹. Οἱ κόρες τοῦ βασιλιᾶ παντρεύονταν ἀνώτερους ὑπαλλήλους τοῦ κράτους¹²⁰ ἢ βασιλεῖς γειτονικῶν κρατῶν, ὅπως εἶχε γίνει στὴν περίπτωση τῆς κόρης τοῦ Ἀχαάβ, πού εἶχε παντρευτεῖ τὸ βασιλιᾶ τοῦ Ἰούδα Ἰωράμ¹²¹.

Χαρακτηριστικὸς ἦταν ὁ ρόλος πού προοριζόταν γιὰ τὴ μητέρα τοῦ βασιλιᾶ, τὴ Gebira¹²². Φαίνεται πὼς τὸ ἀξίωμά της ἦταν θεσμοθετημένο καὶ ἐνέπνεε σεβασμό. Ἔτσι ὁ Σολομώντας, μόλις παρουσιάστηκε ἐμπρὸς του ἡ μητέρα τοῦ Βηρσαβεέ, σηκώθηκε νὰ τὴν προῦπαντήσῃ, ὑποκλίθηκε μπροστά της, κάθισε στὸ θρόνο του καὶ ἔβαλε στὰ δεξιὰ του καὶ ἕναν θρόνο γι' αὐτή¹²³.

112. Β' Βασ. 5,13.

113. Β' Παρ. 11,21.

114. Β' Παρ. 13,21.

115. Βλ. Β' Βασ. 11,4.

116. Γ' Βασ. 16,30-33.

117. Δ' Βασ. 10,1. Α' Παρ. 27,32. Αὐτὰ τὰ ἄτομα ἀνῆκαν σὲ ἐπιφανῆ στρώματα τῆς κοινωνίας, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὴ συνάφεια τοῦ κειμένου.

118. Β' Βασ. 13,7.

119. Β' Βασ. 13,18.

120. Γ' Βασ. 4,15.

121. Δ' Βασ. 8,18.

122. Γιὰ τὸ θέμα βλ. ΜΟΥΡΤΖΙΟΣ ΙΩ., *Ἑρμηνευτικὲς μελέτες στὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη...* τὸ κεφ. «Ἡ μητέρα τοῦ βασιλιᾶ στὴ δευτερονομιστικὴ παράδοση», σ. 93-108. Πρβλ. ΚΑΪΜΑΚΗΣ ΔΗΜ., ὅπ.π., σσ. 201-206.

123. Γ' Βασ. 2,19.

Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ τὴν οἰκονομία τοῦ Ἰσραήλ, αὐτὴ ἦταν οὐσιαστικὰ ὑπόθεση τοῦ βασιλιᾶ¹²⁴. Πηγές ἐσόδων τοῦ ἦταν καὶ τὰ λάφυρα ἀπὸ τοὺς πολέμους¹²⁵. Ἔκανε προσφορὰς στὸ ναὸ καὶ εἶχε θησαυροφυλάκιο στὰ ἀνάκτορα¹²⁶. Ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἔπαιρνε, ἔδινε στοὺς εὐνούχους καὶ τοὺς ἀξιωματοῦχους του¹²⁷. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι οἱ φόροι ποὺ ἦταν σὲ εἶδος, περιλάμβαναν σιτάρι, κριθάρι, λάδι καὶ γιδοπρόβατα¹²⁸.

Συμπεράσματα

Ὁ θεσμὸς τῆς βασιλείας στὸν βιβλικὸ Ἰσραήλ ἀρχίζει μὲ τὴν ἐνθρόνιση τοῦ Σαοὺλ καὶ τελειώνει ἄδοξα, μὲ τὴν ἄλωση τῆς Ἱερουσαλήμ ἀπὸ τὸν Ναβουχοδονόσορα καὶ τὴν τύφλωση τοῦ βασιλιᾶ Σεδεκία. Τὸ διάστημα τῶν πεντακοσίων περιπυρῶν ἐτῶν, ποὺ μεσολαβεῖ, περιλαμβάνει, ὅπως γράφουν οἱ συντάκτες τῶν βιβλικῶν κειμένων, τὴν δόξα ποὺ γνώρισε τὸ κράτος τὴν ἐποχὴ τοῦ Δαυὶδ, τὴ διαίρεσή του σὲ δύο μέρη, μετὰ τὸν Σολομώντα, καὶ τὴν κατάλυση τοῦ Βορείου Βασιλείου ἀπὸ τοὺς Ἀσσύριους καὶ τοῦ Νοτίου ἀπὸ τοὺς Βαβυλώνιους.

Ἡ βασιλεία ἀναπτύσσεται στὴν ἐποχὴ τοῦ Σιδῆρου. Τὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα, ὁ μοναρχικὸς θεσμὸς γνωρίζει ἀκμὴ καὶ στὸ μεσογειακὸ χῶρο καὶ στὴ Μέση Ἀνατολή. Ἐπομένως, δὲν πρέπει νὰ κάνει ἐντύπωση τὸ γεγονός ὅτι φυλετικὰ μορφώματα, σὰν τὶς ἰσραηλιτικὲς ὁμάδες ποὺ κατοικοῦσαν στὰ ὄρεινά τῆς Χαναάν, ἐπιλέγουν τὸ ἴδιο πολιτικὸ σύστημα γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ἐνωθοῦν καὶ νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς ἐχθρούς του.

Ἀπαραίτητο στοιχεῖο τῆς βασιλείας ἦταν ἡ προσήλωση στὴ θεϊκὴ δύναμη. Στὸν καιρὸ τοῦ Σαοὺλ, τοῦ Δαυὶδ καὶ στὸ μεγαλύτερο διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ Σολομώντα ἡ λατρεία τοῦ Κυρίου ἦταν βασικὴ θρησκευτικὴ πρακτικὴ. Κατόπιν, ὅμως, οἱ χανααντικὲς ἀντιλήψεις καὶ οἱ ἀσσυριακὲς ἐπιδράσεις ὀδήγη-

124. Γιὰ τὴν οἰκονομία τῆς ἰσραηλιτικῆς βασιλείας βλ. DIETRICH W., *Ἡ πρώτη περίοδος τῆς βασιλείας στὸν βιβλικὸ Ἰσραήλ - 10ος αἰ. π.Χ.*, σσ. 300-308. Πρὸβλ. ΚΑΪΜΑΚΗΣ ΔΗΜ., *Οἱ θεσμοὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης...*, σ. 217-225, ὅπου διακρίνονται οἱ «ἐθελοντικὲς ἢ ἐξαιρετικὲς» εισφορὰς, οἱ φόροι καὶ οἱ ἀγγαρεῖες.

125. Α΄ Βασ. 30,20.

126. Δ΄ Βασ. 12,19.

127. Α΄ Βασ. 8,15.

128. Ἰεζ. 45,13-15. Βλ. καὶ ΚΑΪΜΑΚΗΣ ΔΗΜ., ὁ.π., σ. 221.

σαν στην εισαγωγή ειδωλολατρικών στοιχείων και συνηθειών. Οί λιγοστές εξαιρέσεις, σαν την μεταρρύθμιση του Ίωσία, πού προσπαθοῦσαν νὰ κατευθύνουν την ἐπιστροφή στὸν Κύριο, δὲν εἶχαν μακροπρόθεσμα ἀποτελέσματα.

Ὁ βασιλιάς ὀργάνωνε τὴν ἐξουσία του. Ἡ τελετὴ τῆς ἐνθρόνισης σήμαινε καὶ τὴν ἀποδοχὴ του ἀπὸ τοὺς ἀξιωματούχους καὶ τὸ λαό. Εἶχε τὸ χαρέμι του, σύμβολο τοῦ κύρους καὶ τῆς ἐξουσίας του, καὶ περιστοιχιζόταν ἀπὸ πρόσωπα, σαν τὴ βασιλομήτορα, πού εἶχαν θεσμικὸ ρόλο στὸ κράτος.

Οἱ Ἰσραηλίτες βασιλεῖς κυβερνοῦσαν, κατὰ τὰ φαινόμενα, ἓνα μικρὸ κρατίδιο, πού γνώρισε ἀνάπτυξη, ἐπωφελοῦμενο ἀπὸ τὴν κόπωση τῶν μεγάλων δυνάμεων τῆς περιοχῆς. Ὅταν οἱ ἐπεκτατικὲς βλέψεις τῶν Ἀσσυρίων καὶ τῶν Βαβυλωνίων ἔπεσαν πάνω του, δὲν μπόρεσαν νὰ ἀντισταθοῦν καὶ νὰ διατηρήσουν τὴν ἀνεξαρτησία τους. Ὅμως, μόνο αὐτοὶ ἐπέζησαν στὴ συλλογικὴ μνήμη τῶν ἀνθρώπων τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ καὶ κάποιοι ἀπὸ αὐτούς, σαν τὸν Δαυὶδ καὶ τὸν Σολομώντα, ἀποτέλεσαν πρότυπο γιὰ τοὺς μετέπειτα ἡγέτες μεγάλων αυτοκρατοριῶν καὶ σημαντικῶν κρατῶν, πού ἤθελαν νὰ τοὺς μοιάσουν.